

Araştırma Makalesi / Research Article

CUMHURİYET'İN İLK YÜZYILINDA SİVİL TOPLUM

Ahmet TÜRKÖZ¹

Nur UYANUSTA²

Mehmet Ali CİVELEK³

Büşra ERGİN⁴

ÖZ

Bu çalışmanın amacı; sivil toplum kavramının ve sivil toplum kuruluşlarının tarihsel gelişimlerinin incelenerek Cumhuriyetimizin 100'üncü yılı vesilesiyle Türkiye'de Sivil Toplumun gelişmesinde Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün rolünün ve öneminin değerlendirilmesidir. Bu çalışma hazırlanırken literatür taraması ve nitel analiz yöntemi kullanılmış olup Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'nden elde edilen veriler incelenerek bulgular desteklenmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde, Türkiye'de sivil toplumun gelişiminde eksik ve aksak yönlerin Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü tarafından, sivil toplum ile siyasal toplum arasında bağ kurarak, akort edildiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, STK, Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü (STİGM)

¹ İçişleri Bakanlığı, Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, Genel Müdür Yardımcısı, ahmet.turkoz@icisleri.gov.tr, ORCID:0000-0003-3196-3873

² İçişleri Bakanlığı, Dernekler Denetçi Yardımcısı, nur.uyanusta@icisleri.gov.tr, ORCID:0009-0006-1016-553X

³ İçişleri Bakanlığı, Dernekler Denetçi Yardımcısı, m.ali.civelek@icisleri.gov.tr, ORCID:0009-0005-2451-7690

⁴ İçişleri Bakanlığı, İçişleri Uzman Yardımcısı, busra.ergin@icisleri.gov.tr, ORCID: 0009-0006-4289-1325

CIVIL SOCIETY IN THE FIRST CENTURY OF TÜRKİYE

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate the role and importance of the Directorate General for Relations with Civil Society in the development of civil society in Türkiye on the occasion of the 100th anniversary of our Republic by examining the concept of civil society and the historical development of civil society organizations. While preparing this study, literature review and qualitative analysis method were used and the findings were supported by examining the data obtained from the Directorate General for Relations with Civil Society. As a result of the findings, it has been concluded that the Directorate General for Relations with Civil Society has tuned the deficiencies and shortcomings in the development of civil society in Türkiye by establishing a link between civil society and political society.

Keywords: *Civil Society, CSO, Directorate General of Relations with Civil Society (DGRCS)*

GİRİŞ

Günümüzde sivil toplum, Aristoteles'in tanımladığı eşit ve özgür olan yurttaşların, siyasal ve etik bir yapı içerisinde bir araya geldiği topluluğun çok ötesinde, yasalarla yaşayan, devletten ayrı, ticari kâr amacı gütmeyen bir organizasyon olarak konumlanmaktadır.

Her biri birer birlikte yaşama modeli olan sivil toplum kuruluşları ise sivil toplumun örgütlü ve kurumsal bir şekilde vücut bulmuş halidir. Sivil toplum kuruluşlarının toplumdaki yeri ve önemi devletin toplumdaki rolü ve sivil topluma verilen önem doğrultusunda döngüsel özellik göstermektedir. Dolayısıyla sivil toplumun üçüncü sektör olarak etkisini artırması kademeli ve uzun bir süreci kapsamaktadır.

Günümüzde ise STK'ların etkisinin ve büyüklüğünün artmasının temel nedeni; globalleşme ve özgürlükçü politikalarıdır. Globalleşme ile birlikte medeni toplumun inşası sürecinde uygulanacak politikalara toplumsal hareketlerin yön vermesi sivil toplumun ön planda olmasını sağlamıştır.

Türkiye'de 2000 sonrası siyasal istikrarın sağlanması, yasal düzenlemeler, ekonomide yaşanan gelişmeler ve Avrupa Birliği'ne adaylık sürecinin başlamasıyla yapılan uyum çalışmaları, STK'ların kapasitelerinde ve örgütlenme yeteneklerinde artış sağlamıştır.

Bu gelişmeler neticesinde Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü de sivil topluma yönelik geliştirdiği politika ve hizmetler ile çağdaş bir sivil toplum anlayışının gelişimine katkı sağlayacak şekilde sektörde faaliyet göstermektedir. Türkiye Yüzyılı mottosu ile ortaya koyulan vizyonun yansıması olarak yerel, ulusal ve uluslararası alanda güçlü bir sivil toplum yapısı oluşturmak üzere bir gelecek vizyonu da ortaya koymaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde sivil toplum ve sivil toplum kuruluşlarının kavramsal çerçevesi sunulmaya çalışılmış, ikinci bölümünde sivil toplum ve sivil toplum kuruluşlarının tarihsel gelişimi incelenmiştir. Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümünde Türkiye'de sivil toplum ile siyasal toplum arasında bağ kuran Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün tarihçesinden bahsedilmiş olup sivil topluma olan katkısı değerlendirilerek Türkiye Yüzyılı vizyonu ele alınmıştır. Sonuç

bölümünde ise bulguların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Yöntem olarak literatür taramasına dayalı bir inceleme/değerlendirme yapılmıştır.

1. SİVİL TOPLUM KAVRAMI VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

1.1. *Literatürde Sivil Toplum*

Sivil toplum, bireylerin iradeleriyle oluşturduğu sosyal yaşamı ifade etmektedir. Kavramın etimolojik kökenini incelediğimizde; “Sivil” sözcüğü, Latince “civilis” kökünden türetilmiş olduğunu “yurttaş veya kenttaş” anlamına geldiğini, “Sivil toplum” kavramının ise Fransızcadaki “société civile” kavramının karşılığı olarak Türkçeye yerleştiğini görmekteyiz (Talas,2011:389). Batı orijinli olan sivil toplum kavramı; medenileşmenin getirdiği sorumlulukları ifade ederken toplumu oluşturan unsurları açıklamaktadır. Bu açıdan bakıldığında iki seçenek gündeme gelmektedir. Bunlardan birisi, devlet ile bütünleşmiş doğal hali; ikincisi ise düalist yapıda olmasıdır (Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2004: 147).

Sivil toplum kavramının temeli Aristoteles tarafından atıldığı kabul edilmektedir. Aristoteles sivil toplumu devletin vatandaşları olan şehirliğin oluşturduğu düzen şeklinde ifade etmektedir. Aristoteles’e göre devlet ile sivil toplum bütünleşmiş olup ilkel olmayan, medeni anlamında kullanılmaktadır (Keane, 1994:47-48, Kuçuradi, 1998:28, Therborn, 1999:167).

Aristoteles’den sonra Hobbes ise egemen gücü, bireyin kabulüne dayandırmaktadır. Devletin toplumdaki rolünü ve etkisini kavrayarak sivil toplumu açıklamaya çalışmıştır. Hobbes’a göre egemen güç “societas naturalis” tir. Dolayısıyla bu güç, doğal devletin aksine hür ve eşit vatandaşlar tarafından oluşturulur (Tosun, 2001: 33). Bu modelde, vatandaşlar tarafından konsensus sonucu oluşturulmuş olan sivil toplum, bir toplum değil devlet meydana getirmektedir (Gözübüyük- Tamer, 2010: 93).

Sivil toplum kavramını başka bir açıdan değerlendiren anlayış ise 1690 yılında John Locke tarafından yazılan Yönetim Üzerine İki İnceleme (Two Treaties of Government) adlı eserde yer almıştır. Devlet ile sivil toplum ayrımının yapıldığı bu evrede; toplumların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşrulaştığını açık bir şekilde görebiliriz (Keane, 1993: 51). Locke’a göre burjuva toplumunun egemen güce karşı mücadele ederek hâkim güç konumuna gelmesi ile birlikte

sivil toplum da gerçekleşecektir. Hobbes'tan farklı olarak Locke, siyasal toplumun değişime uğradığını ve devletin etki alanının daraltılması gerektiğini belirterek devlet ile sivil toplum ayırımını belirginleştirmiştir (Tosun, 2001: 32).

Devlet ve sivil toplum kavramlarının aynı olmadığını düşünen bir diğer önemli isim Adam Ferguson ise aslında sivil toplum ile devletin ayrılmasını arzulamamaktadır. Ferguson, sivil toplum kavramını dar anlamda yönetim sistemi yani "devlet", geniş anlamda ise ilkel yaşamın zor olduğu toplumun zıttı yani "medenileşme" olarak kullanmıştır. Sadece ilkelliğin değil despot olan her türlü yönetimin karşıtı olarak sivil toplumu kavramsallaştırmıştır. Ferguson, anayasal bir zeminde oluşturulmuş sivil toplum düzeni ile müreffeh bir şehir tasavvur etmiştir (Gönenç,2001: 17.).

Sivil toplum kavramını farklı açıdan ele alan başka bir anlayış ise sivil toplumu devletten bağımsız her türlü organizasyon olarak tanımlar. Bu anlayışın en önemli savunucusu olan Hegel'e göre sivil toplum, kendisini oluşturan bireylerin varlığını sağlayacak bağımsız bir yapı olduğunu ve sivil toplumun yetersiz kaldığı noktada eksikliği gidermek üzere sivil toplumdaki üstün olarak devletin ortaya çıktığını belirtir. Burada konsensus eseri olmayan sivil toplum alanı oluşturulurken bireyler, ahlaki yaşam alanı biçiminde doğal olarak bir araya gelmektedir (Bayhan, 2005: 151).

Marxist düşünürlere göre ise feodal düzenin ortadan kalkması sonucu mülkiyetin siyasal bağlardan kurtulmasıyla siyasal alan (devlet) daralmıştır. Sivil toplum ise bu alanın karşıtını yani siyasal olmayan alanı oluşturmaktadır (Savran,2013: 35). Dolayısıyla Hegel'den farklı olarak Marxistler, sivil toplumu öne çıkararak hâkim güç olan burjuva toplumu ile özdeşleştirmiştir. Burjuva sivil toplum, üretim araçlarına sahip olduğundan devletin politikalarına yön veren etkin güçtür. Bu anlamıyla sivil toplum ve devlet yapısı birbirlerini tamamlayan bir haldedir (Çaha, 1996: 199). Söz konusu güçlü yapı kapitalist düzende işçi sınıfı ile çatışma halindedir.

Burjuva sivil toplumu ve devleti, kurumları ile siyasal toplumu inşa ederek devletin yok olmasını önler. Oysa işçi sınıfı, burjuva sivil toplumla mücadele içerisindedir. Sebebi ise devleti ortadan kaldırarak komünizmi yayma çabasıdır. Böylece Marxist kuramda arazi bir yapılanma olan devlet yok edilerek sınıfsız modern toplum tasviri yapılmıştır (Erdoğan, 1998: 221).

Hegel'in "aile, sivil toplum ve devlet" olguları üçlüsünden oluşan yaşam alanı tasviri, Marxist düşünürler tarafından "aile" anlamını korurken "sivil toplum" "burjuva sivil toplum" olarak anlandırılmış ve sonrasında siyasal topluma yani devlete geçilmiştir. (Keane, 1993:74)

Sivil toplum devlet ayırımı yapan bir diğer düşünür Gramsci'ye göre; sivil toplum, devletin içerisinde kümelenmiştir. Marxist bir düşünür olmasına rağmen sivil toplum anlayışının kökleri Hegel'e dayanmaktadır. (Bobbio,1982: 22). Buna göre Gramsci konuya bütünüyle Marxist yaklaşmış olsa da farklı bir bakış açısıyla sivil toplum anlayışı geliştirmiştir. Gramsci'ye göre devlet sadece siyasal toplumdan ibaret olmayıp sivil toplumu da içinde barındırmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde sivil toplum devletin ahlaki yönünü ifade eder. Böylece Marx'tan farklı olarak sivil toplumu ekonomik faaliyetler ile sınırlamazken sivil toplumu öne çıkaran yaklaşımıyla Hegel'den ayrılmaktadır (Keane, 1993: 103).

Hegel'in devlete kutsiyet atfeden sivil toplum anlayışına tepki mahiyetinde ortaya çıkan anlayışa göre devlet müdahalesi sivil toplumu baskılayarak süreç içerisinde pasifize edecektir. Bu anlayışın en önemli savunucusu Tocqueville'e göre sivil toplum kuruluşları devlet ile vatandaşları arasında bağ kurarak, vatandaşların bağımsız ve eşit bir şekilde yaşaması için mücadele eder. Ancak müdahaleci devlet anlayışı her türlü örgütlenme özgürlüğünü kısıtlayarak sivil toplum bilincini yozlaştırır. Bu nedenle anti demokratik anlayış ile hareket eden devletin sivil topluma müdahaleci anlayışından kurtulması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca dernekler ve örgütler aracılığı ile devlet üzerinde baskı kurularak sınırlamanın ters yönde olması gerektiğini savunmuştur. Tocqueville'e göre hemen her konuda örgütlenmek mümkün olduğundan ülke ekonomisinin gelişmesinde dahi sivil toplumun katkısı büyüktür. (Tocqueville, 1994)

Literatürü incelediğimizde; sivil toplumun devletle bütünleşik ancak çatışma/uyum halinde olduğu veya birbirinden ayrı ancak birlikte hareket eden kurumsal yapılar olduğu yönünde görüş ayrılığı dikkat çekmektedir. Sivil toplum kavramı değerlendirilirken söz konusu farklı bakış açılarının ortaya çıkma sebebinin siyasal ve ideolojik fikirlerin etkisinde kalınarak sivil toplum kavramını tanımlama çabası olduğunu söylemek mümkündür (Karadağ, 2003: 48).

Günümüzde ise sivil toplum, Aristoteles'in tanımladığı eşit ve özgür olan yurttaşların, siyasal ve etik bir yapı içerisinde bir araya geldiği topluluğun

çok ötesinde, yasalarla yaşayan, devletten ayrı, ticari kâr amacı gütmeyen bir organizasyon olarak konumlanmaktadır. Bu durumda; sivil toplumu, üçüncü bir sektör olarak tanımlamak mümkündür. Böylece sivil toplum artık çağımızın olmazsa olmazı olarak değerlendirilen demokratikleşme, toplumsal gelişme ve ekonomik kalkınma hedeflerinin hayat bulacağı ortamı yaratacak sihirli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle insanların bir araya gelerek oluşturduğu hükümet dışı örgütlerden, kâr amacı gütmeyen kuruluşlara, derneklerden sendikalara, vakıflardan düşünce kuruluşlarına, gönüllü örgütlerinden inisiyatif ve platformlara kadar çok geniş bir yelpazede faaliyet gösteren kurumsal olan veya olmayan yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır (Keyman, 2005: 130).

1.2. Tarihi Gelişim Sürecinde Sivil Toplum

Sivil toplumun tarihsel serüveni incelendiğinde çeşitli aşamalardan geçerek bugünkü haline kavuştuğunu söyleyebiliriz. 18'inci yüzyılın ortalarına kadar sivil toplum ve devlet kavramları özdeşleşmiş haldedir. Aristoteles'in "politike koinonia" kavramı ile oluşturulan sivil toplum süreci; yurttaşların kanunlarla sistemleşmiş siyasal toplumunun ahlaki bir tezahürüdür (Keane, 1993: 47–48). Çünkü o dönemlerde bir sivil toplumun üyesi olmak, siyasal toplumun bir üyesi olmak dolayısıyla da kanunlara uygun ve diğer yurttaşların özgürlüğüne müdahalede bulunmadan davranma yükümlülüğü altında olmaktır. Yurttaşların hür ve eşit yaşaması için gerekli değerleri savunan Aristo, devletin hâkim konumda olduğunu ve kusursuz bir yapıda olması için amaçları doğrultusunda aile dahil olmak üzere her türlü organizasyonu etkisi altında tutabileceğini savunmaktadır. Bu anlayışa göre bireyin mahrem hayatı yoktur. Devlet paternalist anlayış ile ilahlaştırılmıştır. Dolayısıyla, siyasal toplum(devlet) ve sivil toplum özdeşleşmiş olup sivil toplumu ayrı bir alan olarak tanımlamaktan uzaktır (Keane, 1993: 31).

"Polis" şehir devletlerine kadar geriye götürebileceğimiz ve feodal dönemde yeni bir içerik kazanan tanrısal toplum tasarımı, 17'nci yüzyıl boyunca üretim faktörlerinin ticarileşmesi, ticaret hacmindeki genişleme, keşifler, Amerikan ve İngiliz devrimleri siyasal toplumun sorgulanmasına yol açmıştır. Batı siyasal literatüründe yer alan Tanrı, kral, devlet, birey, kadın, erkek gibi kavramlar 17'nci yüzyılın sonlarına gelindiğinde yeniden anlamlandırılmaya çalışılmıştır (Çaha, 1996: 188).

Bu şartlar altında dünyevi bir siyasal ve toplumsal düşünce ile yeni bir yapılanma oluşmuştur. Feodal dönemde lord ile vassal arasındaki ilişki burjuvazinin gelişmesinin önünde bir engel olmuştur. Devletin toplum üzerindeki hegemonyasını kaybettiği bu dönemde sistemsel arızalar siyasal dönüşümün yaşanmasını zorunlu kılmıştır. Bu dönemde sistemdeki arızaların giderilmesi ve bireyin örgütlenerek siyasal toplumdaki gücünün artırılmasına yönelik birtakım hareketlilikler yaşanmıştır. 18'inci yüzyıl Avrupa'sının despot yönetimine karşı oluşan özgürlükçü düşüncenin çıkış noktası olan "toplumsal sözleşme" kuramlarına kadar sivil toplum kavramı üzerine sistemli çalışma bulunmamaktadır. Aydınlanma filozofları olan Hobbes, Rousseau ve Locke gibi düşünürler aracılığı ile kavram hayat bulmuştur (Yıldırım,2003: 229).

Söz konusu teoriler ile beraber devlet ve sivil toplum özdeşliği sorgulanırken çağdaş anlamda ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. Söz konusu teoriler ile düşünürler şehir tasavvuru içerisinde medeni ve sivil bir toplum görüşü ileri sürmüşlerdir. Feodal yapının etkisini kaybetmesi, sanayi toplumunun önem kazanması ile birlikte siyasal toplumda yaşanan dönüşüm sivil topluma sirayet ederek medeni toplumun oluşmasında rol oynamıştır (Çaha, 2000: 77).

Sivil toplumun geleneksel toplumdaki modern topluma geçişte itici güç olması ve yoğun bir şekilde kullanılması öne çıkmasını sağlamıştır. Ancak dönemsel olarak siyasal toplumdaki gelişmeler ile birlikte sivil toplum da önemini kaybetmiştir. Avrupa'da yaşanan iki gelişmenin sivil toplum kavramının gündemden düşmesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür; birinci gelişme, Batı Avrupa'da 20'nci yüzyılın başlarından itibaren temsili demokrasi kavramının gündemde olmasıdır. Temsili rejimin uygulanması yönündeki çalışmaların yoğunlaşması ile sivil topluma gereken önem verilmemiştir. İkinci gelişme ise, Bolşevik devrimiyle önem kazanan Sovyet sistemi Doğu Avrupa'da otoriteryanizmin yayılmasını sağlamıştır. Otoriteryanizmi benimseyen devletler, Sovyet Bloğu içinde yer alarak Sovyet sisteminin etkisiyle sivil toplum kavramını önemsememiştir. Böylece 20'nci yüzyılda sivil toplum siyasal toplum tarafından dışlanmış (Çaha, 2003: 79-88).

20'nci yüzyıl sonrasında ise sivil toplumun yeniden gündeme gelmesinde Doğu Bloğu'nun çöküşünden sonra başlayan sistem arayışının güçlü etkisi olduğu açıktır. Öyle ki otoriteryanizmi terk eden ülkelerin ilk görevi sivil toplumu yeniden

düzenlemek olmuştur. Bunun yanında, modernleşmenin ilk aşamalarında temsili rejim sivil toplumun gelişmesine ket vururken bugün birbirlerini tamamlayan iki unsur olarak gündemdedir. Bugün sivil toplum tartışmalarında sivil toplumun karanlık yüzü ve aksak yönleri sorgulanırken demokrasinin öneminden bahsedilmektedir. Hakeza sivil toplum da demokrasiye geçmenin en önemli aracı olarak düşünülmekte ve otoriteryanizmden temsili rejimlere geçme bağlamında etkin kuvvet olarak kabul edilmektedir. (Gözübüyük Tamer, 2010: 90-91).

1980 yılı sonrası öncelikle ekonomi alanındaki değişiklikler için kullanılan sonrasında diğer alanlara sirayet eden ve 1990'lı yıllarda Sovyet sistemimin yıkılmasıyla tek kutuplu hale gelen dünyada önem kazanan "globalleşmenin" de etkisiyle sivil toplumun varlık ve etkinlik alanı büyüyerek siyasal toplum üzerindeki etkisi yeniden artmıştır. Demokratikleşme ve nitelikli kalkınma hamleleri için sivil toplum kavramının önem kazandığı görülmektedir (Arslanel ve Hamdemir, 2007: 16).

Globalleşme ile birlikte hukuki bağlamda sivil toplum son derece önemli üç boyut içermektedir. Bunlar;

- Kanunilik; sivil toplumun insan haklarını gözeterek meşru zeminde faaliyet göstermesi,

- Çoğulculuk; sivil toplumun devletten bağımsız şekilde, kendisini meydana getiren kuruluşları kapsamaması,

- Kamusal Alan; sivil toplumun unsurlarının etkin, katılımcı ve şeffaf bir şekilde topluma yayılması olarak sıralanabilir.

Global sivil toplum kavramını tanımlamak gerekirse; dünyaya yönelik fikirler içermek kaydıyla ulusal veya uluslararası düzeyde faaliyette bulunan gönüllü, kâr amacı olmadan, bireysel veya örgütlü vatandaş girişimlerinin fikir ve eylem alanına değinen terimdir (Tosun, 2005: 39-65).

Tosun (2005:39-65) ise modern sivil toplum kavramının özelliklerini; dinamizm, kapsayıcılık ve farkındalık şeklinde sıralamıştır. Birinci özelliği onun katı kuralcı bir yapıdan ziyade duruma göre pozisyon alabilen bir yapıda olduğu "dinamizm" dir. İkinci özellik ise, sivil toplumun siyasal toplum üzerinde etkin kuvvet olması ile birlikte mensuplarının hak ve refahını geniş bir çerçevede temsil

edilmesini ifade eden “kapsayıcılık” tır. Üçüncü özellik ise sivil toplum anlayışının tesadüfi oluşmadığı, düşünsel temelleri içeren bir alt yapısı olduğunu belirten “farkındalık” tır.

Keyman’a göre literatürde globalleşmenin sivil toplum üzerindeki etkilerini incelediğimizde önemli etkenlerle karşılaşmaktayız. Özellikle neo-liberal politikalar ile birlikte müdahaleci devlet anlayışının zayıfladığı, katı hiyerarşik yapıdan kurtulma çabası ve global değişime adapte olamaması nedenleriyle devletin etkinliğinin azaldığı, sivil toplumun ise önem kazanarak yeniden hayat bulduğu etkidir. Diğer etki ise 1980 sonrası süreçte ekonomi alanında başlayan devamında diğer alanlara sirayet eden ulusal veya yerel düzeyde temel toplumsal sorunlar incelendiğinde aslında söz konusu sorunların küresel sorunlar olduğu dolayısıyla ortaya çıkan bu sorunların çözümünün de global bir bakış açısı gerektirdiğidir. Bu sorunlara siyasal toplum çözüm üretmekte yetersiz kalırken ayrıksı bir yapı olarak sivil toplum gündeme gelmektedir. Sivil toplumun söz konusu sorunlara çözüm bulma çabası, kavramın globalleşme sürecini de gündeme getirmiştir (Keyman ve Scholte, 2005: 15-16).

Acar’a göre ise sivil toplum globalleşme ile eksik ve aksak yönlerini geliştirmiştir. Bireyler otoriteye karşı söz hakkına sahip olmuştur. Globalleşmenin, ulus devletin tek kimlik ile yönetme olarak ifade edilen geleneksel karizmatik yapısını zayıflatarak sivil toplumun daha da öne çıkması, temsili rejimin güçlenmesi ile birlikte insan hakları konusunda aşırı hassasiyet oluşması, basın ve örgütlenme özgürlüğünün önündeki engellerin kalkması, dijitalleşme ile birlikte aynı amaç için harekete geçmek isteyen insanların daha kolay bir araya gelmesi gibi imkânlar sağlamıştır. Bugün çeşitli konularda bir araya gelen yerel veya uluslararası sivil toplum kuruluşları dijital iletişim araçları sayesinde daha etkin sosyal fayda üretirken kısa sürede geniş kitlelere ulaşabilmektedirler. Böylece sivil toplum ve siyasal toplum arasındaki etkileşimin artması dolayısıyla politika uygulamalarında karar alıcıların sivil toplum kuruluşları ile istişare ederek daha duyarlı hareket ettikleri gözlemlenmektedir (Acar, 2003: 79-80).

Globalleşme ile ilgili başka bir görüş ise yurttaşlık kavramının globalleşme ile olan etkileşimini açıklamaya çalışmıştır. Bu anlayış belirli sınırlar içerisinde hakimiyet kurmuş olan devletin yurttaşları ile olan ilişkisini incelemektedir. Yurttaş, siyasal toplum, sivil toplum ve kamusal alan üçgeninin her noktasında yer alan

önemli bir aktördür. Globalleşme süreci sadece üretim faktörlerinin uluslararası hareketliliği değil kültürlerin de uluslararası hareketliliğini ifade etmektedir. Bu nedenle globalleşmenin bireyin devlet ile olan ilişkileri ve politika üzerindeki en önemli etkisi yurtsuzlaşan yurttaşlık ve politikadır (Tosun, 2005: 39-65).

Global sivil toplumun rolü konusunda olumsuz görüşler de mevcuttur. Bu görüşlerden ilki uluslararası STK'ların kurumsal kapasitelerinin ve faaliyetlerinin yetersizliği sorunu çözümlenmeden uluslararası örgütlenmelerin yeni dünya düzenine yardımcı olabileceklerinin düşünülmesidir. Global sivil toplumu şartsız kabul etmek içerdiği olumsuzlukların göz ardı edilmesine neden olabilir. Global kapitalizmin kontrolsüz hareket etmesi, ulusal STK'ların zayıflamasına neden olmaktadır. Uluslararası STK'lar küreselleşmenin mağdurlarını öne çıkardıklarını beyan etseler de gerçekte, mağdurlardan ziyade donörlerine (bağışçı) karşı daha fazla hassasiyet göstermektedirler. İkinci olumsuz görüş ise, global sivil toplumla ilgili birçok görüşün devleti sınırlandıracak aracı kurumlara dikkat çekmesine rağmen STK faaliyetlerinin hak temelli olmasının devletçi anlayışı yeniden ürettiğidir (Tosun, 2005: 39-65).

Buradan hareketle olumsuz görüşlerin hem fikir olduğu nokta global dünyada yurttaş haklarının nasıl güvence altına alınacağına belirsizliğidir. Kötümser açıdan incelendiğinde, ulus devletin tek kimlik ile yönetme çabası terk edilip bir ideal olarak dünya yurttaşlığı oluşturulması zor bir süreçtir. Global kamusal alanda ilkeler üzerinde konsensus sağlanması bu zorlayıcı sürecin parçasıdır. Ulus devletin oluşturduğu kamusal alanda ortaya çıkan şiddetli çatışmalar, global düzeyde etkisini artırarak devam edecektir (Tosun, 2005: 39-65).

1.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının Toplumdaki Rolü

Sivil toplum kuruluşları, temsili rejimin önemli bir aktörü olarak sivil toplumun örgütlü ve kurumsal bir şekilde vücut bulmuş halidir. Sivil toplum kuruluşları amaçları doğrultusunda yapmış oldukları faaliyetlerle toplumda farkındalık oluşturmakta, gönüllülük esasıyla faaliyette bulunarak medeni toplumun inşasında bilinç oluşturarak siyasal toplum üzerinde bir baskı unsuru olmaktadır. Mensuplarına kamusal alan yaratarak, temsili rejimin gelişiminde farklı bakış açıları geliştirmektedir. Her biri birer birlikte yaşama modeli olan kuruluşlar, demokrasi kültürünü işlevsel hale getirmek için önemli bir aktördür.

Dolayısıyla medeni toplumun oluşmasında önemli bir rol almaktadır (Özer, 2008).

Sivil toplum kuruluşları, Türkçe’de tam karşılığı olmamakla birlikte İngilizcede ‘Non-Governmental Organization’ olarak ifade edilmektedir. Kavram, “Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluş” olarak Türkçe’ye çevrilmiştir. Sivil Toplum Kuruluşu kavramının Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde ‘Toplumdaki çeşitli sorunları bağımsız olarak ele alıp kamuoyunu bilgilendirme ve aydınlatma görevi yapan, öneriler sunan her türlü birlik’ şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2023). Ayrıca gündelik yaşamda “Gönüllü Kuruluşlar”, “Üçüncü Sektör Kuruluşları”, “Hükümet Dışı Kuruluşlar” “Sivil Beraberlik” olarak da farklı isimlerle yer almaktadır. Bu terimlerin hepsi de devletten müstakil biçimde ayrılmış, ticari kâr amacı gütmeyen, karşılıksız faaliyette bulunan kuruluşları ifade ettiği için bu metin içerisinde “sivil toplum kuruluşları” (STK) terimi tercih edilmiştir. Günümüzde STK’lar birey ve devlet arasında rabitayı kuran, kendine özgü çıkarımlarla toplumdaki aksak yönlere çözüm arayan organizasyonlardır (Karakuş, 2006).

STK’ların sosyal, siyasi ve iktisadi fonksiyonları olmakla birlikte amaçları doğrultusunda nevelerine göre ayrıma gidilmektedir. Bu çerçevede Henriksen’den alıntıyla Şenocak (2009: 158) tarafından STK’lar üç kategoriye ayrılmıştır.

1. Aktivite merkezli STK’lar (spor, kültür, eğlence vb. alanlarda faaliyetler gösterirler),
2. Toplum merkezli STK’lar (siyasi partiler, sendikalar, çevre örgütleri vb.),
3. Refah merkezli STK’lar (sosyal, sağlık, eğitim vb. hizmeti sunarlar)

Lester Salamon’dan alıntıyla Şenocak (2009: 159) gönüllü kuruluş olarak ifade edilen STK’ların 6 benzer özelliğinden bahsetmektedir;

1) Enformel ve geçici olarak insanların bir araya gelmesi STK olarak değerlendirilemez. STK’lar yozlaşmaya neden olmadan etik değerler çerçevesinde kurumsallaşmış yapılardır.

2) STK’lar özel alanda faaliyet göstererek devletten bağımsız olmalıdır. Ancak, bu kuruluşlar amaçlarını gerçekleştirmek üzere devletten maddi destek alabilir.

3) Elde edilen gelirler üye, gönüllü veya yönetim/denetim vb. kurulları arasında dağıtılmaz. Amaçları doğrultusunda harcanır.

4) Bağımsız bir yönetimi vardır. STK'nın yetki vermediği hiç kimse yönetime dışarıdan müdahalede bulunamaz, amaçları doğrultusunda faaliyetlerini kendileri planlar ve uygularlar.

5) STK'larda "gönüllülük" esastır. Ancak, iş ve işlemlerin yönetim kurulu hariç olmak üzere işin uzmanı ücretli personeller tarafından da yürütülebileceği göz ardı edilmemelidir.

6) STK'lar gündelik yaşamda karşılaşılan eksik ve aksak yönlerin giderilmesi ve iyileştirilmesi amacıyla faaliyette bulunurlar.

Buna göre, STK'lar kazanç paylaşma dışında, gönüllülük esasıyla, ortak bir amacı gerçekleştirmek için bir araya gelen topluluklar olup kanunlara riayet edilse de özünde ahlaki ve güven esaslı faaliyet gösterirler. Toplumun eksik ve aksak yönleri üzerinde algı yaratmada önemli işlevleri olan bu kuruluşlar temsili rejimin benimsenmesini ve geliştirilmesini sağlamak, kamuoyu oluşturarak siyasal toplumda vatandaşın sesi olmak, bireylerin insan onuruna yaraşır bir biçimde yaşaması için ticari kâr amacı gütmeyen yardım hizmeti sunarak iyiliği kurumsallaştırmak gibi görevleri ifa etmektedir. Toplumda yurttaşlık kültürünün yerleşmesine destek olan STK'lar böylece birey ile devlet arasındaki bağlantıyı da güçlendirerek, temsili rejimin (demokrasinin) modernizasyonunu sağlarlar (Özer, 2008: 93).

STK'nın toplumdaki yeri ve önemi devletin toplumdaki rolü ve sivil topluma verilen önem doğrultusunda döngüsel özellik göstermektedir. Dolayısıyla sivil toplumun üçüncü sektör olarak etkisini arttırması kademeli ve uzun bir süreci kapsamaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının toplumdaki rolünün daha etkili yorumlanabilmesi için dönemselleştirmenin uygun bir yöntem olduğu yadsınamaz. Buradan hareketle sivil toplum kuruluşlarının dönem olarak ayrımı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. (Tabbush,2005)

Tablo 1. Sivil Toplum Kuruluşlarının Dönemselleştirilmesi

Dönem	Yıllar
Küresel ölçekte faaliyet gösteren STK'ların oluşumu	1775–1918
STK-Devlet ilişkilerinin gelişimi sonucu sorumlulukların artması	1919–1934
STK'ların bağımsız mücadele etmesi	1935–1944
Küresel ölçekte onaylanma ve resmileşme	1945–1949
Soğuk savaş dönemi ve ideolojik güvensizlik gibi nedenlerden dolayı STK faaliyetleri zedelendi	1950-1971
Çevre ve İnsan Hakları hareketlerinin etkileriyle STK sayıları ve hacmi arttı	1972-1991
Globalleşmenin ve Uluslararası Konferansların etkisi ile güçlendi	1992 ve Sonrası

Sivil toplum anlayışının modern anlamda tarih sahnesinde yer alması şehirler üzerinden sağlanmıştır. Çeşitli nedenlerle şehirlere yoğun göç hareketlerinin başlamasıyla birlikte şehirlerde insan onuruna yaraşır yaşamı hâkim kılmak amacı ile yapılan yardımlar sivil toplum kuruluşlarına duyulan ihtiyacı arttırarak varlığını sürdürmelerinde önemli etken olmuştur. Endüstri Devrimi öncesine kadar müreffeh toplumun inşasında rol alan bu kuruluşlar (lonca ve dini cemiyetler gibi) sosyal ve ekonomik düzenin değişmeye başlamasıyla toplum içerisindeki konumu farklılaşmıştır (Özbek, 2002: 10). Endüstri Devrimi sonrası siyasal toplumun etki alanının daralması ile uygulanan modern liberal ekonomi politikaları da STK faaliyetlerinin çeşitlenmesini ve güçlenmesini sağlamıştır. Kısaca devletin rolünü kısıtlayan özgürlükçü düşünce, sivil toplum kuruluşlarının önem kazanmasını sağlamıştır. (Ateş ve Uysal,2006: 72).

1929'da New York borsasının çöküşüyle, merkezi ABD ve Avrupa olmak üzere bütün dünyayı etkisi altına alan Büyük Buhran ekonomik krizi ile başlayıp Arap-İsrail Savaşı'yla birlikte Arap ülkelerinin İsrail destekçisi ülkelere uyguladığı petrol ambargosuyla meydana gelen Petrol krizine dek devlet eliyle uygulanan sosyal politikaların ön plana çıkması sivil toplum kuruluşlarının geri planda

kalmasına ve “refah devletleri”nin gelişmesine sebep olmuştur. Söz konusu petrol krizi ile birlikte, siyasal toplumun etki alanının daraltılması gündeme gelmiştir. Dolayısıyla 1980 sonrası dönemde sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda başlayan dönüşüm ile birlikte STK’ların toplumsal yaşamı düzenlemedeki rolü tekrardan gündeme gelmiştir (Şahin ve Öztürk, 2008: 8).

Günümüzde ise STK’ların etkisinin ve büyüklüğünün artmasının temel nedeni globalleşme ve özgürlükçü politikalarıdır. Dünyada faaliyet gösteren uluslararası STK’ların çeyreğinin 1990 yılından sonra kurulmuş olması globalleşmenin STK’lar üzerindeki etkisinin somut örneğidir. Türkiye’de STK’ların dönüşümüne baktığımızda, müreffeh toplumun inşasında önemli bir aktör olduğu yadsınamaz. Bu mücadele geleneksel olarak dernek ve vakıf adı altında sürdürülürken globalleşme ile birlikte kooperatif, sendika, meslek, ticaret ve sanayi odaları olarak çok daha geniş kapsama yayılarak içerisine toplumsal hareketleri de alarak formel yapının ötesine geçmektedir (11. Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2019).

2.TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUMUN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1.Osmanlı’da Sivil Toplum

Türkiye Cumhuriyeti’nde sivil toplum unsurlarının gelişiminin anlaşılabilmesi için Osmanlı Devleti’nde sivil toplum yapısının son dönemde atılan modernleşme adımlarıyla birlikte yaşadığı değişim ve dönüşümlerden bahsedilmesi kaçınılmazdır. Nitekim 1923 yılında Cumhuriyet’in ilanı ile yeni bir rejim benimsenip Cumhuriyet’in ilk yıllarında toplumsal yapının devlet tarafından dönüştürülmesi amaçlansa da sivil toplumun gelişmesi sıfırdan başlamamış, Osmanlı Devleti döneminde yaşanan gelişmelere eklenerek birikimli bir ilerleme sağlanmıştır.

Osmanlı Devleti’nde Avrupa tipi bir sivil toplum yapısının olmamasının sosyal, ekonomik ve yönetsel sebepleri olduğu görülür. Avrupa’nın zayıf merkezîyetçi yönetim yapısının aksine Osmanlı Devleti güçlü bürokratik bir devlet olarak uzun yıllar varlığını sürdürmüştür. Toplumsal yapısına bakıldığında ise Osmanlı Devleti’nde Avrupa tarzı sınıflı toplum yapısının olmaması, sivil toplumu besleyen hem sınıflar arası hem de sınıflar ve devlet arasındaki çatışmaların yarattığı kaynaktan ve ayrıca toplumla devlet arasındaki aracı kurumlardan

Osmanlı'yı yoksun bırakmıştır. Bununla birlikte Avrupa'daki gibi bir serbest pazarın bulunmayışı, ekonomik faaliyetlerin devlet eliyle yürütülmesi ve toprağın kullanım hakkının devlet kontrolünde olması merkezi yapıyı güçlendirmiştir. Merkezîyetçi yapıyı güçlendiren bu nedenlerle devlet her şeyin üzerinde olmuş, modern anlamda birey kavramı ön plana çıkamamış ve Osmanlı toplumunu Avrupa'dakine benzer bir sivil toplum tecrübesinden uzak tutmuştur (Çaha, 1994).

Tüm bunlara rağmen Osmanlı'da Batılı tarzda olmasa da varlıkları itibariyle birer sivil toplum kaynağı olabilecek unsurların bulunduğunu söylemek mümkündür. Çaha (1994), Osmanlı Devleti'nde sivil toplumun gelişiminin üç dönemde incelenebileceğini söyler. İlk dönem; devletin perspektifinde 'sosyal farklılaşma', 'hoşgörü' ve özgürlük kavramlarının etkin olmasıyla sivil toplumun da etkin olduğu yükseliş dönemidir. 16. ve 19. yüzyıllar arasında kapsayan ikinci dönemde ise tekrar devletin menfaatlerinin toplumun menfaatleri üzerine çıkmasıyla toplumun üzerindeki özgürlükçü havanın kalktığı görülmektedir. Dönemin sivil toplum kuruluşları sayılabilecek olan medreseler, loncalar, vakıflar ve tarikatların kısmen özerk olan yapılarını devletin kontrolüne girerek kaybetmişlerdir. Üçüncü dönem ise 19. yüzyıldan itibaren modernleşme çabalarının görüldüğü Osmanlı'nın son dönemidir. Bir taraftan sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkmasına imkân sağlayan hukuki alt yapı (Cemiyetler Kanunu) oluşturulurken, bir yandan da devlet içerisinde merkezîyetçi-bürokratik algının ağır basmasıyla STK'ların faaliyetlerinin yasaklandığı ve sivil toplumun ancak devlet çatısı altında varlığını sürdürebildiği dönemdir (Akçeşme, 2013: 212).

Osmanlı'da 19. Yüzyılda yoğunlaşan modernleşme politikaları, Tanzimat Fermanı'ndan sonra ekonomik düzenin değişmesiyle burjuvazi emareleri görülmeye başlaması ve Avrupa'ya yetiştirilmek üzere gönderilen öğrenciler sivil aydın kesimin oluşmasına katkı sağlamış ve sivil toplum örgütlenmelerini de beraberinde getirmiştir. Bireyin ön plana çıktığı hamleler yapılmaya başlanmış ve temel hak ve özgürlükler hukuki alanda 1876 tarihli Kanun-i Esasi ile birlikte anayasal bir zemine oturtulmuştur. Örgütlenme özgürlüğüne ilişkin hükümler yer almasa da birey temel hak ve özgürlüklerine yer vermesi açısından Osmanlı'daki sivilleşme adımları için büyük önem arz etmektedir (Çimen, Güven 2007 akt. Akçeşme 2013: 209).

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile Kanun-i Esasi'de önemli değişikliklere gidilerek toplantı yapma özgürlüğü, basın hürriyeti, grev hakkı, cemiyetlere (derneklere) ilişkin yasaların çıkarılmasıyla sivil toplumun gelişmesine katkı sağlayacak hamlelerle; Osmanlı-Türk tarihinde sivil bir hareketin baskıları sonucunda merkezi yönetimin yetkilerinin kısıtlanmasını kabul ettiği, toplumsal tabandan başlamış, sivil bir hareket ve örgütlenmeye dayanan önemli bir aşamaya geçilmiştir. Osmanlı Devleti'nde Avrupa tarzında sivil toplum hareketinin ilk örneklerini bu devirde görmek mümkündür. (Çimen, Güven 2007 akt. Akçeşme 2013: 211).

Sivilleşme adımları doğrultusunda dernekleşmenin de artmasıyla hükümet 1901 tarihli Fransız Kanununu örnek alarak 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanununu çıkarmış ve Osmanlı'da dernek türünden tüzel kişilerin varlığı yasal bir zemine kavuşmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin yönetimdeki merkezîyetçi bakış açısı I. ve II. Meşrutiyet Döneminde de sivil toplumun bir birimi olan cemiyetlere daima kuşku ile yaklaşılmasına neden olmuştur. Örgütlü sivil toplum hayatında yaşanan hareketlilik I. Meşrutiyet döneminde, gayrimüslimlerin yasal şekilde kurmuş olduğu cemiyetlerle sınırlı kalırken, Müslüman nüfusun örgütlenmesinin önü hukuki olarak ancak II. Meşrutiyetten sonra açılmıştır. 1876-1908 yılları arasında toplumun Müslüman kesimi tarafından kurulan sosyal-siyasal cemiyetler illegal şekilde faaliyet gösterirken, ancak 1908 Anayasası'nın ilanından sonra meşru bir zemine kavuşmuşlardır. Ancak, tanınan özgürlükler ve yapılan yasal düzenlemeler çerçevesinde kurulan sivil toplum örgütleri, Osmanlı Devleti'nde hiçbir zaman Batılı tarzda bir sivil toplum benzeri örgütlenme atmosferi yaratamamıştır (Akçeşme, 2013: 212).

2.2. Cumhuriyet Döneminde Sivil Toplum

2.2.1. Tek Parti Döneminde Sivil Toplum

1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı yönetsel yapının yanında toplumsal yapının da değiştirilmesini zorunlu kılmıştır. Cumhuriyet elitlerinin benimsediği politikalar, Batı'ya dönük olsa da mevcut konjonktürde sivil toplumu besleyecek daha özgürlükçü bir atmosfer yaratma imkânı bulunamamıştır. Yeni bir rejimin benimsenmesiyle birlikte Osmanlı'nın devlet-toplum anlayışı yerini daha Batılı bir yaklaşımla toplumsal yapının devlet tarafından dönüştürülmesi, kültürü ve

gayeleri ortak olan kişilerin bir arada olduğu homojen bir yapı sağlanması fikrine bırakmıştır (Çaha, 2007: 193).

II. Meşrutiyetin ilanı ile ilk kez tanınan örgütlenme hakkı, 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ile düzenleme altına alınmış ve Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan kısmi değişiklikler ile 1938 yılında çıkacak olan yeni Cemiyetler Kanununa kadar bu alandaki temel metin olmuştur. Bu yasa Cumhuriyet'in ilk 15 yılı boyunca sivil hayatı düzenleyen ana hukuki metin olarak kabul edilmiştir. (Tüsev, 2011).

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), toplumsal düzenin yeniden oluşturulması adına sivil toplum üzerinde sert müdahalelerde bulunmaya başlamış, Cumhuriyet Öncesi kurulmuş olan sivil toplum kuruluşlarının bazılarında çeşitli yasaklar getirerek faaliyetlerini kısıtlamış bazılarının ise faaliyetlerine son vermiştir. Özellikle toplumun önde gelen sivil toplum kuruluşları olan Türk Ocakları, Türk Kadınlar Birliği gibi pek çok STK, eleştirel tutumları nedeniyle kapatılmış ve mal varlıkları CHP'ye devredilmiştir. Sivil toplum kuruluşlarına yapılan müdahalelere gerekçe olarak iç karışıklıklar gösterilmiş, Hıyanet-i Vatan ve Takrir-i Sükûn Kanunları kapsamında birtakım yasaklar yürürlüğe konmuştur (Alkan, 1998: 57).

1923-1950 arası yıllarda mevcut olan tek dernek, devletin ideolojisine dönüşen CHP'nin ilkelerini yaymakla görevli, gönüllülük esaslı özgür ve demokratik bir topluluk olmaktan uzak Halk Evleri olmuş, devlet eliyle kurulan bir yapı olması nedeniyle sivil toplumun gelişimine katkı sağlayacak bir etkinlik sağlayamamıştır (Çaha, 2007: 193).

2.2.2. Çok Partili Hayata Geçiş ve Sivil Toplumun Gelişmesi

1946 yılında çok partili hayata geçilmesiyle birlikte tarihsel süreç içerisinde tohumları ekilen sivil toplumun yeniden şekillenmeye başladığı bir dönüm noktası yaşanmıştır. Meşrutiyet, Tanzimat dönemleri ve tek partili dönemde devlet odaklı yürütülen, bireyselleşmeden uzak hareketlerle gelişme sağlayamayan sivil toplumun farklı bir boyut kazanmaya başladığı, 1950 yılında yapılan seçimlerle Demokrat Partinin seçimi kazanmasıyla birlikte tek parti döneminde baskılanan sivil toplum unsurlarının tekrar yükselişe geçtiği bir dönemin içine girilmiştir. Bu dönemde özellikle inanç temelli gruplar, işçi sendikaları, işverenleri temsil eden gruplar, medya ve köylü kesimi gibi sivil toplum unsurlarının etkin olduğu görülmektedir (Akçeşme, 2013:212).

1946'dan itibaren ortaya çıkan sivil toplumun genişleme hareketleri, üniversitelerde önemli sayılabilecek kanuni düzenlemelerin yapılması ve 1950'de Demokrat Parti'nin liberal söylemlerle iktidara gelmesiyle Türk siyasal yaşamında tek partili dönemin yarattığı ideolojik biriciklik, o zamana kadar varlığını ortaya koyamayan çeşitli toplumsal kesimlerin bir araya gelerek siyasal partiler, sendika, dernekler ve basın kuruluşları gibi çeşitli biçimlerde örgütlenmesiyle çok sesliliğe dönüşmüştür; bu dönüşüm Türkiye Cumhuriyeti'nde daha demokratik bir ortamın oluşmasına katkı sağlamıştır. 1960'a kadar 37 farklı siyasi parti kurulmuş, 1946'da 733 olan dernek sayısı 1960'da ise 18958'e çıkmıştır. Politik tartışmalar toplumsal gerginlikleri beraberinde getirirse de bu tartışma ortamı göreceli ifade özgürlüğü ile sivil toplumun sesinin yükselmesine olanak sağlamıştır (Uluç, 2013:407).

1954 yılı itibarıyla ekonomik alanda baş gösteren sıkıntılıların siyasal alanda da kriz yaratmasıyla Demokrat Parti yönetiminin yalnızca siyasi aktörleri değil aynı zamanda üniversiteleri, basını ve muhalif görülen sivil toplum kuruluşlarını da demokrasiden uzak bir tavırla hedef almasına neden olmuştur. Ceza yasası ağırlaştırılmış, muhalefetin malvarlığına el konulmuş, üniversitelerin özerklikleri kısıtlanmış, halkevleri devletleştirilmiş, bir kısım sivil toplum kuruluşları kapatılmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin hasret kaldığı daha özgür ve demokratik bir ortamı oluşturma vaadiyle yola çıkan Demokrat Parti vadettiklerinin aksini yapmaya başlamış, liberal söylemleri ekonomik hamlelerle sınırlı kalmıştır (Bulut, 2009: 126).

Türkiye, demokrasiyi içselleştirme adımlarının daha başındayken yaşanan gerilimler ve müdahaleler sonucu 27 Mayıs 1960 tarihinde darbeyle karşı karşıya kalmıştır. Sivil toplum alanının ise 1946 yılından itibaren canlanan ve DP'nin iktidara gelmesiyle büyük bir ivme kazanan gelişim süreci, anti-demokratik uygulamalar ve nihayetinde gerçekleşen askeri müdahale nedeniyle kendini yine arzulanan ve beklenen noktadan uzakta bulmuştur.

2.2.3. 1960-1980 Döneminde Sivil Toplum

1924 Anayasasında bulunan eksiklikler giderilmeye çalışılarak hazırlanan 1961 Anayasası çoğulcu ve katılımcı bir demokrasi modeli sunmaktadır. Anayasanın hazırlanış sürecine baktığımızda Milli Birlik Komitesi ve Devlet Başkanı tarafından atanan temsilcilerin yanında siyasi partiler, barolar, basın mensupları, esnaf

birlikleri, gençlik kuruluşları ve işçi sendikaları, üniversiteler, ticaret odaları gibi sivil toplum unsurları tarafından belirlenen temsilcilerin de katıldığı bir Kurucu Meclis oluşturulması 1961 Anayasası'nın demokratik ruhuna dair emareler sunmaktadır (Soysal, 1968: 147).

1961 Anayasası ile düzenlenen düşünce, kişisel haklar ve örgütlenme özgürlüklerinin anayasal bir zeminde güvence altına alınması, adalet ve demokrasi kavramlarına vurgu yapan bir yönetim anlayışının ortaya koyulmasıyla birlikte sivil topluma ait özerk bir alanın oluşturulması sağlanmış ve Anayasası'nın ihtiva ettiği özgürlükçü ruh hem siyasette hem de sivil örgütlenmede çok sesliliğin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Haklar ve özgürlükler bağlamında yaratılan toplumsal gelişimin uzun soluklu olması amaçlansa da bu amaca ulaşamamış ve 12 Mart 1971 tarihli muhtıra ile birlikte sivil toplum alanında yaratılan özgürlükçü ortam kesintiye uğramıştır (Erdoğan ve Tosun, 2001: 279).

1961 Anayasası dernekleşme konusunda liberal bir yaklaşıma sahipken 1970'lerde ortaya artan sağ-sol kutuplaşmasıyla birlikte siyasal partilerin sivil toplum kuruluşlarını kendi tarafına çekme çabaları aslında ideolojiyle alakasız dernekleri bile bu kutuplaşmanın içinde yer almaya zorlamıştır. 1971'de yayınlanan askeri muhtıra ideolojik kutuplaşmadan dernekleri de sorumlu tutmuş, bu nedenle Anayasası'nın 29. maddesinde dernek kurma hakkı sınırlandırılarak sivil örgütlenme üzerinde baskı kurulmuştur. Yapılan anayasa değişikliğiyle memurların sendika kurma hakkı ortadan kaldırılmıştır (Turan, 1998: 199).

Sonuç olarak; 1961 Anayasası'nın hazırlanış sürecine sivil unsurların da eklenerek Türkiye'de demokratikleşme ve katılımçılığın artırılması ve buna bağlı olarak sivil toplum alanının gelişim hareketleri, süreç içerisinde yine askeri müdahalelerle demokrasinin kesintiye uğramasıyla sonuçlanmış ve Türkiye'de sivil toplum alanı yine bir tehdit olarak algılanarak baskıya maruz bırakılmıştır. 1971 ve 1973 yılındaki askeri muhtıralar ise toplumsal düzenin yeniden sağlanmasında yeterli olmamış ve Türkiye 1980 yılında tekrar darbeyle yüz yüze kalmıştır.

2.2.4.1980 Sonrası Sivil Toplum

1980 darbesine giden süreci besleyen şeyin, 1961 Anayasası'nın sağladığı aşırı özgürlükçü ortam olduğunu savunan darbe yönetimi, 1982 Anayasası'nda

daha otoriter bir sistemi sağlayacak; darbe öncesi siyaset yapan parti başkanlarına siyaset yasağı, yeni siyasi parti üyelerini veto etme hakkı ve siyasi partilerin yurtdışında örgütlenmesini engelleyici hükümler ile katılımcılıktan uzak bir metin oluşturmuştur (Gönenç, 2001: 115).

Anayasası'nın kabulünün ardından siyasi hayatı ve sivil toplumu baskılayacak yeni Siyasi Partiler, Sendikalar ve Dernekler Kanunları çıkarılarak sivil toplum kuruluşlarının siyasi aktiviteleri sınırlandırılmış, siyasi partilerle ilişki kurmaları ve maddi yardımda bulunmaları engellenmiştir (Gönenç, 2001: 115).

1983 seçimleri sonrasında iktidarın sivil siyasal kadrolara bırakılmasıyla ülkede sivil toplum hareketleri de dönüşüme uğramış, siyasi ideolojik söylemler yerini nispeten çevre, kadın ve insan hakları, dini ve etnik haklar gibi daha spesifik konulara bırakmıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde daha kurumsal sivil toplum kuruluşları oluşmuş ve katılımın daha yoğun olduğu bir sivil toplum alanı ortaya çıkmıştır (Çaha, 2007: 246). 1995'te gerçekleştirilen anayasa değişiklikleriyle siyasal katılım artırılmış ve sivil toplumun güçlenmesine katkı sağlanmıştır.

1990'lı yılların sonlarına yaklaştığımızda 1996 yılında düzenlenen Habitat Kongresi, 1999 yılında yaşanan ve büyük tahribata yol açan depremler ve AB'nin Türkiye'yi resmen aday ülke olarak ilan etmesi sivil toplum alanında büyük kırılmalar ve gelişmeler meydana getirmiştir. 1996 Habitat Kongresi, Türkiye'de ve uluslararası düzeyde sivil toplumun öneminin anlaşılmasına olanak sağlamıştır. İzmit ve Düzce'de meydana gelen iki büyük deprem sonrasında sivil toplum örgütlerinin yardım faaliyetlerinde oldukça hızlı ve etkin şekilde hareket etmeleri, sivil toplumun aslında ne denli etkili olabileceğini göstermiştir. Yaşanan bu olayların yanında özellikle Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ye aday ülke ilan edilmesi, sivil toplumun niceliksel ve niteliksel olarak dönüşüm geçirmesine zemin hazırlamıştır (Akçeşme, 2013: 216).

Aşağıda daha ayrıntılı bahsedileceği üzere, Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci ile birlikte hükümetin çeşitli kanuni ve yapısal değişiklikler yaparak Türk demokrasisini Avrupa standartlarına yükseltme çalışmaları hız kazanmıştır. Türkiye'nin AB'ye katılım müzakerelerine başlamasıyla birlikte AB tarafından her yıl yayımlanan "Türkiye İlerleme Raporları" Türkiye'nin Avrupa'ya entegrasyonu

için gerekli olan temel toplumsal faktörün gelişmiş bir sivil toplum ağının varlığı olduğuna sıklıkla vurgu yapmaktadır (Aydın ve Keyman, 2004: 2).

Sonuç olarak 1982 Anayasası'yla gelişimine ket vurulan sivil toplum alanı, Türkiye'deki ve dünyadaki gelişmelere paralel olarak yıllar içerisinde öneminin anlaşıldığı bir noktaya gelmiştir. Özellikle Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde etkili bir aktör olarak karşımıza çıkan sivil toplum alanı, tarihsel süreçte sürekli tehdit unsuru olma algısından sıyrılarak işlenmesi gereken bir cevher olduğu idrak edilmiş ve hem kamu hem de özel sektör tarafından hak ettiği desteği bulmaya başlamıştır.

2.2.5. Sivil Toplumun Gelecek Projeksiyonu

Türkiye'de 2000 sonrası siyasal istikrarın sağlanması ve akabinde ekonomide yaşanan gelişmeler ve Avrupa Birliği'ne adaylık sürecinin başlamasıyla yapılan uyum çalışmaları, STK'ların kapasitelerinde ve örgütlenme yeteneklerinde artış sağlamıştır. Bu artışın temelde iki kaynaktan etkilendiğini söylemek mümkündür. Birinci etken; AB müktesebatına uyum çalışmaları kapsamında yapılan düzenlemelerin, sivil toplum kuruluşlarının hukuki durumunda, maddi kaynaklarında ve örgütsel yapısında yarattığı değişimdir. İkinci etken ise; sivil toplum kuruluşlarının proje bazlı olarak AB tarafından desteklenmesi sonucunda bütçelerinde meydana gelen artışlardır. Bu etkenler nedeniyle Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarında gözle görülür bir şekilde nitel ve nicel büyüme sağlanmıştır (Bikmen ve Meydanoglu, 2006: 18).

Yaşanılan bu yeniden canlanma süreciyle birlikte Türkiye demokrasinin temellerinin güçlendirilmesi, katılımcılığın artırılması, toplumsal huzurun sağlanması ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma konularında sivil toplum önemli bir aktör haline gelmiştir. Türkiye'de 2000'li yıllardan itibaren istikrarlı bir yönetimin varlığı ve ekonomik refahın artması gibi durumlar demokrasinin gelişimine katkı sağlamakla birlikte AB ile derinleşen ilişkiler de sivil toplum alanının gelişimine olumlu etki etmektedir (Keyman, 2006: 65).

1990'lı yıllardan itibaren tüm dünyada ve Türkiye'de yaşanan gelişmeler sivil toplumun hem bugününü hem de geleceğini etkilemiştir. Siyasi-ideolojik

aygıt olma özelliğinden çıkarak toplumun ihtiyaçlarına cevap veren, yerel, ulusal ve uluslararası nitelikli, insana ve yaşama dair birçok konuda çalışmalar yapan sivil toplum örgütlerinin var olduğu görülmektedir.

Özellikle küçük sivil toplum örgütleri, yerel sivil toplum örgütleri, soruna kaynağında çözüm üretmek isteyen, kalkınmaya, katılıma, sosyal alana, sivil alana kaynağında destek vermek isteyen sivil örgütlerin daha ön plana çıktığı bir süreç yaşanması beklenmektedir. Ekosistemin değişmesiyle yaşanan çevresel felaketlerin, yaşanan doğal afetlerin ve değişen toplumsal yapıların yarattığı demografik değişimlerin ülkeler için büyük problemler yarattığı aşikardır. Bugünün sorunlarına cevap verebilen sivil toplum örgütleri karşılaşılan sorunlar değiştiğinde bu sorunlara cevap vermek adına kendi gündemini ve örgütsel yapısını değiştirmek zorunda kalacaktır (Sivil Düşün, 2024). Niteliği ve yapısı her ne olursa olsun sivil toplum kuruluşları gelecekte de yaşanan gelişmelere paralel olarak, konularını çeşitlendirerek toplumun ihtiyaçlarına cevap veren birer aktör olmaya devam edecektir.

3. DEVLET-SİVİL TOPLUM İLİŞKİLERİNDE KURUMSAL YAPI ÖRNEĞİ; SİVİL TOPLUMLA İLİŞKİLER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

3.1. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün Tarihiçesi

Dünya sahnesinde meydana gelen tüm değişim ve dönüşümler gibi sivil toplum alanında yaşanan dönüşüm de küresel ölçekte gerçekleşmiştir. Yaşanan tüm olayların bir sebep sonuç bağlamında birbirleri ile bağlantılı olduğu gerçeğinden hareketle sivil toplum alanında yaşanan dönüşümlerin de belirli olayların sonuçları, belirli olayların ise sebepleri olduğunu belirtmek gerekmektedir. 1980 yılında liberal politikaların ön plana çıkması piyasa ekonomisinin parlatılması ile birlikte bireysel özgürlükler, kişi hak ve hürriyetleri de ön plana çıkmıştır. Sosyo-ekonomik alanda yaşanan değişimlerin toplumun her alanına sirayet ettiği bu yıllarda dünya artık dönüşü olmayan bir döneme adımını atmıştır. Bu süreçte yaşanan fikri değişimle birlikte devletten bağımsız, kâr amacı gütmeyen gönüllülük esaslı faaliyetlerini sürdüren sivil toplum kuruluşları ön plana çıkmaya başlamıştır.

Dünyada yaşanan dönüşümlere paralel olarak Türkiye’de de gerek ekonomik gerekse sosyal anlamda birçok gelişme 1980’ler sonrasında ivme kazanmıştır. Özellikle 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğe adaylığının oy birliğiyle kabul edilmesiyle birlikte, ülke Avrupa Birliği ile katılım müzakerelerine başlamak için ön şart niteliğindeki Kopenhag Siyasi Kriterlerinin yerine getirilmesi amacıyla yoğun bir reform sürecine girmiştir. Siyasi kriterlere uyum için gerekli düzenlemeler, hızlı bir şekilde “uyum yasa paketleri” yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bunlara örnek olarak da Türk Ceza Kanunu, Dernekler Kanunu, Basın Kanunu gibi temel yasalarda düzenlemeler yapılmıştır. Söz konusu yasa paketleriyle birçok alanda temel hak ve özgürlüklerin kapsamı daha da genişletilmiş, demokrasi, hukukun üstünlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü ve insan hakları gibi alanlarda mevcut düzenlemeleri güçlendiren ve güvence altına alan reformlar yapılmıştır.

Bu reform sürecinde hazırlanan 3. Uyum Paketi ile 2908 sayılı Dernekler Kanunu’nun 46. Maddesinde yapılan değişiklikle; dernekler ile ilgili hizmetleri yürütmek üzere İçişleri Bakanlığı bünyesinde Dernekler Dairesi Başkanlığının kurulması ve aynı Kanun’un 73. maddesinde yapılan değişiklikle de İçişleri Bakanlığınca, derneklere ilişkin iş ve işlemleri yürütmek, hizmetleri görmek üzere illerde valilikler, ilçelerde de kaymakamlıklar bünyesinde derneklerle ilgili bir birim oluşturulması hükmü getirilmiştir. Bu yeni teşkilatlanma sayesinde daha önce Emniyet Genel Müdürlüğü ve İl Emniyet Müdürlükleri tarafından yürütülen dernek iş ve işlemleri Dernekler Dairesi Başkanlığına devredilerek sivilleşme yolunda büyük bir adım atılmıştır.

Toplamda 5 uyum paketi ile 2908 sayılı eski Dernekler Kanunu’nda yapılan köklü reformlar sayesinde Türkiye’de sivil toplum alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Yaşanan bu reform sürecinin sonunda gelinen süreçle birlikte 2004 yılında 2908 sayılı Dernekler Kanunu yürürlükten kaldırılarak, dernek kurma, üyelik, dernek faaliyetlerine serbestlik, derneklere uygulanan yaptırımların ve bürokrasinin azaltılması gibi konularda daha özgürlükçü düzenleme içeren 5253 sayılı Dernekler Kanunu yürürlüğe konulmuş, böylece örgütlenme özgürlüğü alanında önemli adımlar atılmıştır. Sivilleşme yönünde atılan bu adımlara bağlı olarak, özgürleşen ortamda sivil toplum alanında büyük değişimler yaşanmış,

dernek sayısında ve dernek gelirlerinde önemli oranda artışlar olmuştur. Dernek sayıları 2004 yılından bu yana %76 artış göstererek 2023 yılı itibarıyla 101.120, dernek üye sayıları %101 artış göstererek 7.972.031'e ulaşmıştır. Dernek gelirleri ise 2010 yılından 2022 yılına gelindiğinde %900 artışla yaklaşık 52 milyar TL olmuştur. (DERBİS, 2023).

16 Nisan 2017 yılında gerçekleştirilen referandumla onaylanan, 24 Haziran 2018 seçimleri ile birlikte uygulanmaya başlanan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte sivil toplum alanında yapılan reformların bir sonucu olarak nicelik ve niteliksel gelişmeye uygun teşkilatlanma yapısı oluşturmak amacıyla, 13.09.2018 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 17 no'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile misyonunu tamamlayan Dernekler Dairesi Başkanlığı yerine Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü kurulmuştur.

İçişleri Bakanlığı ana hizmet birimi olan Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü merkezi Ankara'da bulunan ve 81 ilde müdürlükler şeklinde teşkilatlanan bir kurumdur.

3.2 Kamu-STK-Akademi İş Birliği Temelinde Bir Yönetim Anlayışı: Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü Türkiye'de sivil toplum kuruluşları için yönetim, denetim ve rehberlik işlevlerini yürütmekte, aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin verimliliğini artırabilmek ve kapasitelerini güçlendirebilmek için hem merkezi hem de il düzeyinde çalışmalarına devam etmektedir. 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 263'üncü maddesi çerçevesinde Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün görev ve yetkileri belirlenmiştir. Mevzuat doğrultusunda Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün başlıca görevleri arasında "dernekler ve şubelerinin, derneklerin ve vakıfların üst kuruluşlarının, yabancı dernek, vakıf ve kâr amacı gütmeyen kuruluşların Türkiye'deki şubeleri ile temsilciliklerinin iş ve işlemlerini yürütmek; yardım toplama mevzuatına ilişkin iş ve işlemleri yürütmek; vakıflar, sendikalar, siyasi partiler, vakıf ve sendikaların üst kuruluşlarıyla ilgili olarak İçişleri Bakanlığına mevzuatla verilen görevleri yapmak; görev alanına giren kuruluşlara rehberlik ve danışma hizmeti sunmak, idari, mali ve teknik destekte bulunmak, bunlarla ortak

projeler yürütmek, eğitim ve benzeri konularda işbirliği yapmak ve sivil toplum kuruluşları, ilgili kurumlar, üniversiteler ve diğer araştırma kuruluşlarıyla işbirliği içerisinde, görev alanına giren konularda araştırma-geliştirme çalışmalarında bulunmak; orta ve uzun vadeli stratejileri belirlemek” yer almaktadır. (1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü MADDE 263 – (Değişik: RG-13/9/2018-30534 - CK-17/1 md.).

Sivil toplum mevzuatında yer alan hükümler doğrultusunda Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü katılımcı bir yönetim anlayışı temelinde kamu, akademi ve STK iş birliğini en üst düzeyde sağlayarak sivil toplum sektörüne etkin bir hizmet sunmak gayesiyle sadece derneklerin kayıtlarını tutan ve denetimlerini yapan bir anlayıştan öte sivil topluma rehberlik etmektedir. Bu doğrultuda merkezi ve yerel düzeyde sivil toplum ile iletişim ve iş birliğine yönelik olarak kilit rol oynayan kamu kurumlarının kapasitelerinin güçlendirilmesi, sivil toplum kavramı ve rolünün kamu görevlileri tarafından anlaşılması ve kamu görevlilerinin diyalog becerilerinin artırılması ve kamu-STK iş birliğinin sağlanması için merkezî düzeyde kurumsal düzenlemelerin güçlendirilmesi amacıyla 2017-2019 yılları arasında Kamu-STK İş Birliği Projesi başarı ile yürütülmüştür. Proje kapsamında merkezi ve yerel düzeyde, sivil toplum kuruluşlarıyla iletişim ve iş birliğini yürüten toplamda 1.500 kamu personeli ve STK temsilcisine yönelik 20 ilde “Sivil Toplum Günleri”; 2.000 kamu ve STK temsilcisinin katılımı ile STK’lar ile kamu sektörü temsilcileri arasında birbirlerinin çalışma dinamiklerini anlayabilecekleri “Sivil Toplum Günleri” etkinlikleri gerçekleştirilmiştir. Proje sonucunda ise “STK Algı Raporu”, “Proje Özeti Kitabı”, “AB Ülkelerinde Sivil Toplum” ve “Eğitim El Kitabı” olmak üzere toplamda 4 farklı kitap oluşturulmuş ve ülke çapında ilgili kurum temsilcilerine dağıtımı yapılmıştır.

Sivil topluma ilişkin gelişmelerin yerinden gözlemlenmesi, STK’ların görüş, öneri ve katkılarının yerinden incelenmesi ve Kamu-STK ilişkilerinin geliştirilerek iş birliği seviyesine ulaşması amacıyla sivil topluma rehberlik faaliyetleri kapsamında 2019 – 2023 yılları arasında Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü ve 81 İl Müdürlüğü teşkilatı tarafından 12.304 STK ziyaret edilmiştir (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2023).

STK'ların gerek mali gerekse de insan kaynağı ve kurumsal kapasitelerinin artırılması amacıyla Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü tarafından sivil toplum alanına hizmet sunan tüm kurum kuruluşlar ile iş birliği yapılarak STK'lara alanında uzman kamu görevlileri, akademisyenler ve uzmanlar tarafından gerek yüz yüze gerekse de çevrimiçi imkânlardan faydalanılarak eğitim desteği sağlanmaktadır. Ayrıca söz konusu eğitimlerden tüm vatandaşların ücretsiz bir şekilde faydalanabilmeleri amacıyla Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü tarafından uzaktan eğitim videoları hazırlanarak <https://www.siviltoplum.gov.tr> üzerinden erişime açılmıştır.

Sivil toplum alanında sorunlarının efektif bir şekilde tespit edilerek katılımcı yollarla alana yönelik politikalar üretilmesi, sorunlara çözümler geliştirilmesi noktasında Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü tarafından akademi–sivil toplum–kamu iş birliğinde projeler yürütülmektedir. Söz konusu projeler gerek ulusal gerekse uluslararası fonlarla yürütülmekte olup proje çıktıları kamuoyuyla şeffaf bir şekilde paylaşılmaktadır.

Bunlara örnek olarak; Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü tarafından 2020-2021 yıllarında “Yasal Çerçeve ve Kapasite Geliştirme Projesi I-II” ile başarı ile yürütülmüştür. Proje kapsamında “dernekler mevzuatı, gönüllülük, yardım toplama ve bağış kabulü, STK'ların karar alma süreçlerine katılımı, STK'lara yönelik vergisel avantajlar, sosyal girişimcilik, sivil toplumda şeffaflık ve hesap verebilirlik konularında çalışmalar yapılmıştır. İlgili konular çerçevesinde masabaşı araştırmaları, 14.428 STK temsilcisinin katılımı ile anket çalışmaları ve yedi ilde yaklaşık 800 kamu ve STK temsilcisinin katılımıyla “Sivil Toplum Çalıştayları” gerçekleştirilmiştir. Proje kapsamında alınan geri bildirimler ışığında “Yurt Dışı Mevzuat ve İyi Uygulama Örnekleri Raporu”, “Anket Çalışması Analiz Raporu” ve “Mevcut Durum, Yol Haritası ve Mevzuat Önerisi Raporu” hazırlanmıştır. Söz konusu raporlara Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü resmi internet sitesinden ulaşılabilmektedir.

Yine sivil topluma yönelik iş ve işlemlerin yürütülmesi konusunda Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün sunmuş olduğu kamusal hizmetlerin merkezi ve yerel düzeyde dijitalleşmesi, eksikliklerin belirlenerek çözüm önerilerinin sunulması ve STK'ların kalkınma hedeflerine uygun olarak bilişim

alt yapılarının güçlendirilmesi amacıyla 2021 yılında Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü ve Hacettepe Üniversitesi iş birliğinde “Sivil Toplum Araştırmaları Projesi (Dijitalleşme)” yürütülmüştür. Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğünün ve sivil toplumun dijitalleşmesinin akademik bir şekilde ele alındığı bu projede ülke incelemeleri, 7.451 kişinin katılımı ile anket çalışması ve üç ilde yaklaşık 400 kamu, STK ve akademi temsilcilerinin katılım sağladığı “Sivil Toplum Çalıştayı” düzenlenmiştir. Proje sonucunda ise “Sivil Toplum Dijitalleşmesi Raporu” alanında uzman akademisyenler tarafından hazırlanmıştır. Söz konusu rapora Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü resmi internet sitesinden ulaşılabilir.

Kamu yararı gözeterek gönüllü bir şekilde faaliyetlerini sürdüren sivil toplum kuruluşları projeler yoluyla katma değeri yüksek faaliyetlere imza atmaktadırlar. Bu noktada Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü tarafından sivil toplum kuruluşlarının mali ve kurumsal kapasitelerinin güçlendirilmesi, faaliyet gösterdikleri alanlarda daha etkin bir şekilde varlık gösterebilmelerini desteklemek amacıyla 10/12/2003 tarihli ve 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanununun 29'uncu maddesi çerçevesinde 03/07/2006 tarihli ve 2006/10656 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan Dernek, Vakıf, Birlik Kurum, Kuruluş, Sandık ve Benzeri Teşekküllere Genel Yönetim Kapsamındaki Kamu İdarelerinin Bütçelerinden Yardım Yapılması Hakkında Yönetmeliğin 10'uncu maddesine dayanılarak hazırlanan, “İçişleri Bakanlığı Bütçesinden Derneklere Yardım Yapılması Hakkında Yönerge” doğrultusunda Proje Destek Sistemi (PRODES) üzerinden dernekler ile derneklerin kurduğu federasyon ve konfederasyonlara proje desteği yapılmaktadır. Bu kapsamda 2010 yılından günümüze toplamda 432.105.669,72 TL proje yardımı yapılmıştır.

Sivil toplum alanına toplumsal farkındalığın artırılması, alana yönelik akademik bilgi birikiminin geliştirilmesi ve üniversite öğrencileri arasında gönüllü faaliyetlerin yaygınlaştırılması amacıyla üniversiteler bünyesinde “Sivil Toplum Uygulama ve Araştırma Merkezleri” açılmaktadır. Bu kapsamda 2020 yılından günümüze Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) ve üniversiteler iş birliğinde beş üniversite bünyesinde yönetmelikleri Resmî Gazete'de yayımlanan “Sivil Toplum Uygulama ve Araştırma Merkezi” açılmıştır. Söz konusu merkezler marifetiyle sivil toplum kuruluşlarının kurumsal kapasitesinin artırılmasına, STK'larda faaliyet gösteren gönüllü ve çalışan profesyonellerin

bilgi, beceri ve tecrübelerinin artırılmasına yönelik olarak üniversitelerce “STK Akademileri”, akademik yayınlar ve projeler hayata geçirilmektedir.

Sivil toplum ve gönüllülük alanına ilişkin üniversitelerde gerçekleştirilen faaliyetlerin geliştirilmesi, üniversiteli öğrenciler arasında sivil toplum sektörünün bir kariyer imkânı olarak değerlendirilmesi amacıyla Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi ve YÖK iş birliğinde üniversiteli gençlere, Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi tarafından koordine edilen Ulusal Staj Programı kapsamında derneklerde staj yapma fırsatı sunulmuştur.

Vatandaşlara sunulan hizmetlerin hızlı bir şekilde sunularak bürokratik işlemlerin asgari seviyelere indirilmesi amacıyla Türkiye’de birçok hizmet elektronik ortamda sunulmaktadır. Kişilerin anayasal hakkı olan dernek kurma hakkını kolaylıkla kullanabilmeleri, dernekleşme sürecinde yapılması gereken iş, işlem ve bildirimler ile dernek kurulduktan sonra yapılacak bürokratik işlemlerin dijital ortamda yapabilmeleri amacıyla Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü tarafından yerli ve milli bir yazılım olan Dernekler Bilgi Sistemi (DERBİS) geliştirilmiştir. Geliştirilen sistemin mevzuat altyapısı ise 5253 sayılı Dernekler Kanunu’nun işlemlerin elektronik ortamda yapılması başlıklı Ek Madde 2-(Ek:25/3/2020-7226/23 md.) “Bu Kanun ve 22/11/2001 tarihli ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’na göre derneklerle ilgili her türlü kayıt ile iş ve işlem elektronik ortamda da yapılabilir. Bu maddenin uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar İçişleri Bakanlığınca çıkarılan yönetmelikle belirlenir.” hükmü ile oluşturulmuştur.

Derneklere sunulan hizmetlere ek olarak Türkiye’de birçok entegrasyonun yapıldığı e-devlet sistemi üzerinden vatandaşlar dernek üyeliklerini sorgulayabilmekte, üyesi oldukları derneklerden diledikleri zaman istifa edebilmektedir. Sorgulama ve istifanın yanında vatandaşlar üye olmak istedikleri derneklere yine e-devlet üzerinden başvuru yapabilmektedir. İzne tabi işlemler arasında yer alan yardım toplama faaliyetlerine ilişkin de e-devlet üzerinden sorgulama yapılabilmektedir.

3.3.Türkiye Yüzyılında Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü’nün Vizyonu

Türkiye’de sivil toplum tarihine ve gelişimine önceki bölümlerde özet ancak

bütüncül bir şekilde yer verilmiş olup bu kısımda, sivil toplum alanına yönelik birçok iş ve işlemin yürütüldüğü Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğünün, “Türkiye Yüzyılı” olarak nitelendirilen Cumhuriyet'in ikinci yüzyılı vizyonuna ve bu yüzyılda gerçekleştirilmesi planlanan kamusal faaliyetlerine yer verilecektir.

Türkiye’de kalkınmaya yönelik politika ve hedeflerinin belirlendiği 5 yıllık kalkınma planları kapsamına “sivil toplum kuruluşları” başlığı ilk kez 10. Kalkınma Planı “Nitelikli İnsan, Nitelikli İş Gücü” bölümü altında alınmıştır (10. Kalkınma Planı, 2014-2018). Ardından ise 2019-2023 yılları arasını kapsayan 11. Kalkınma Planı hazırlık süreçlerinde ise sivil toplum ilk kez müstakil bir başlık olarak ele alınarak “Kalkınma Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları Özel İhtisas Komisyonu” oluşturulmuş alana yönelik politika tedbirlerine yer verilmiştir (11. Kalkınma Planı, 2019-2023). Kalkınma süreçlerinde önemli bir yeri olan sivil toplum kuruluşlarının kalkınma planlarına dâhil edilmesi ile birlikte sivil toplum alanına ilişkin Türkiye’de uzun vadeli politikalar ve stratejiler belirlenmektedir. Türkiye yüzyılıının ilk kalkınma planı olan 12. Kalkınma Planı kapsamında da yine “Kalkınma Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları Özel İhtisas Komisyonu” kurulmuş ve alana yönelik politika tedbirlerine yer verilmiştir.

Türkiye’de 5 Yıllık Kalkınma Planları doğrultusunda Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü tarafından “Sivil Toplum Strateji Belgesi ve Eylem Planı” hazırlanmıştır. Hazırlanan taslak Belge, üst politika belgelerinde yer alan sivil toplum alanına ilişkin birçok konu çerçevesinde kapsayıcı amaç ve hedeflerden oluşmaktadır. Sivil toplum alanının birçok kurum ve kuruluşu ortak kümede birleştirdiği gerçeğinden hareketle söz konusu belgede kamu kurumları, üniversiteler ve mahalli idareler başta olmak üzere birçok kurumun sorumluluğu bulunmaktadır.

Sivil toplum alanına yönelik uzun vadeli strateji ve politikaların belirlenmesi, alana yönelik hizmet sunan kamu kurumları arasındaki iş birliğini de zorunlu kılmaktadır. Bugün birçok kamu kurumunda, hizmet alanları kapsamında sivil toplum kuruluşlarına yönelik birimler kurulmuştur. Bu noktada Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarına doğrudan veya dolaylı hizmet sunan kamu kurum ve kuruluşları arasındaki ilişkilerin daha da geliştirilmesi ve kamu–kamu iş birliklerinin artırılması amacıyla ilgili kurumların bir araya geleceği toplantılar gerçekleştirilecektir. Kamu–kamu iş birliğinin geliştirilmesi, kamu–STK iş

birliklerine de oldukça katkı sağlayacak olup sivil toplum alanına daha bütünsel bir bakış açısı geliştirilmesine vesile olacaktır.

Dünyada her alanda yaşanan hızlı değişim ve dönüşümle birlikte mevzuat hükümlerinde de her geçen gün yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Sivil toplum alanı da bu dönüşümden etkilenmekte olup sivil toplum mevzuatında gereken düzenleme ve değişiklikler yapılmaktadır. Türkiye yüzyılında daha gelişmiş, güncel ihtiyaçlara ve sorunlara uyum sağlayan bir sivil toplum mevzuatı, başta sivil toplum kuruluşları olmak üzere diğer tüm paydaşların aktif katılımı ile mümkün olacaktır. STK'lara sunulan vergisel teşvikler, kamu yararı statüsü, yardım toplama mevzuatı ve sosyal girişimcilik hususları başta olmak üzere sivil toplum alanını regüle eden birçok konuda mevzuat çalışmaları devam etmektedir.

Mevcut birincil ve ikincil mevzuat düzenlemeleriyle birlikte Türkiye'de henüz düzenlenmemiş bir alan olan "gönüllülük" konusunda da başlayan çalışmalara Türkiye Yüzyılında ivme kazandırılacaktır. Gönüllülük mevzuatının altyapısının oluşturulması sivil toplum alanında önemli bir adım olacaktır. Gönüllü tanımının yapılarak hak ve sorumlulukların yasal bir zemine oturması, gönüllü yönetiminin daha elverişli bir şekilde yürütülmesi ve en önemlisi gönüllülüğe ilişkin bilgi ve farkındalığın artırılması sağlanmış olacaktır.

Sivil toplum kuruluşlarının kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesi ve ulusal/uluslararası mecralarda faaliyet gösterme kabiliyetlerinin güçlendirilmesi ve mali kaynaklarının çeşitlendirilmesi sayesinde STK'ların ülke ekonomisine ve iş gücü piyasasına katkısının artırılması hedeflenmektedir. Bu noktada sivil toplum alanına desteklerin daha da çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Sağlanacak desteklerle birlikte STK'lar tarafından kamu menfaatini önceleyen projelerin yürütülmesi mümkün olacaktır.

Kamu-STK-Akademi iş birlikleri ile sivil toplum alanının katılımcı ve kapsayıcı bir şekilde güçlendirilmesi, akademik yayınların artırılması amacıyla alanda çalışma yapmak isteyen akademisyenlerin de yine Türkiye yüzyılında desteklenmesi planlanmaktadır. Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü ve TÜBİTAK arasında imzalanacak protokol ile TÜBİTAK 3005-Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Yenilikçi Çözümler Araştırma Projeleri Destek Programı kapsamında "sivil toplum" alanının müstakil başlık olarak eklenmesi ve sivil toplum alanında bilimsel çalışmaların

üretilmesi için akademisyenlerin etkin bir şekilde desteklenmesi hususunda adımların atılması planlanmaktadır.

Dijitalleşme alanında yürütülen proje ve faaliyetler kapsamında DERBİS'in ikinci versiyonunun hizmete alınması için çok kısa bir süre kaldığı görülmektedir. 2024 yılının ilk ayında hizmete alınması planlanan DERBİS versiyon 2 ile sivil topluma sunulan hizmetlerin daha etkin verimli ve hızlı bir şekilde sunulması sağlanacaktır. Gelecek vizyonu kapsamında DERBİS'in güncel tutulması ve diğer kurumların da hizmetin sunulması için yazılım dili, entegrasyon kapasitesi ve bilişim altyapısı ile sürekli gelişeceğini söylemek mümkündür.

SONUÇ

Demokratik bir toplumun temel taşlarından biri olan sivil toplum ve onun somutlaşmış hali olan sivil toplum kuruluşları, bireylerin, toplumun her kesiminden gelen farklı seslerin, düşüncelerin ve perspektiflerin bir araya gelerek ortak bir amaç etrafında birleşmesini sağlamaktadır. Sivil toplum kuruluşları toplumda sorun alanı olarak görülen her yerde varlığını gösterdiği gibi farklılıkları bir araya getirmekte, ortak değerleri güçlendirmekte ve toplumda pozitif değişimler sağlamaktadır. Bazen de kamu hizmeti üretiminde devletin bir paydaşı olarak sahada boy göstermektedir. Bu nedenle, sivil toplumun gücünü kavramak ve desteklemek, daha adil, daha demokratik ve daha insani bir dünya için atılacak önemli adımlardan biridir.

Böyle önemli vazifeler ifa ede sivil toplum, zaman içinde farklı dönemlerde inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bu durum toplumsal bilinçlenme, değişen ihtiyaçlar, krizler veya farkındalık oluşturan olaylar gibi çeşitli etkenlerle tetiklenmiştir. Bu dönemsel ivmeler sonuçta sivil toplumun gücünü ve etkisini artırarak toplumda önemli değişimlere yol açmıştır.

Türkiye'de de sivil toplum, uzun ve çeşitli evrelerden geçerek bugünkü konumuna ulaşmıştır. Cumhuriyet'in ilk yüzyılında sivil toplum, kah büyük kazanımların elde etmiş, kah var olan bu kazanımların kaybedildiği kriz dönemleri yaşamıştır. Bu süreç, çeşitli zorluklarla ve dönemsel değişimlerle dolu olsa da Türk sivil toplumu yaşadığı bu devinim sayesinde daha dirençli bir hale gelmiştir. Bu sayede sivil toplum Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde ve toplumsal dönüşümünde önemli bir rol üstlenmiştir.

Başlangıçta, Türkiye'de sivil toplum, sınırlı olanaklar ve kısıtlamalar altında faaliyet gösterirken ülkede demokratik anlayışın kökleşmesi, ekonomisinin güçlenmesi, globalleşmenin etkileri ve AB ile ilişkiler sonucu yapılan köklü reformlar sayesinde dünya standartlarında bir sivil toplum yaklaşımı gelişmiştir. Tüm dünyada popülaritesi artan STK'lar Türkiye'de de benzer bir yaklaşımla daha görünür hale gelmiş hem nicelik hem de nitelik olarak önemli bir ivme yakalamıştır.

Yaşanan bu gelişmeler ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişin de ortaya çıkardığı yeni bakış açısıyla, sivil toplum alanına hizmet veren Dernekler Dairesi Başkanlığı 13 Eylül 2018 tarihli 17 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kaldırarak yerine Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü kurulmuştur.

Bu gelişme sadece bir isim, kurumsal kimlik değişikliğinden ziyade bir vizyon değişikliğinin de göstergesidir. Bu vizyonla hareket eden Genel Müdürlük, kurulduğundan bu yana sivil toplum kuruluşları ile sürekli istişare halinde sektörün gelişmesine, STK'ların kurumsal kapasitelerinin artırılmasına, kamu-STK-akademi işbirliğinin en etkin şekilde gerçekleştirilmesine, STK'larda faaliyet gösterecek insan kaynağının oluşturulmasına, gönüllülük anlayışının yaygınlaştırılmasına, dijital hizmetlerin geliştirilmesine, sivil toplum alanının ihtiyaç duyduğu gerek yasal gerek yapısal değişiklik çalışmalarına ilişkin pek çok proje ve faaliyeti hayata geçirmiştir.

Sektörle birlikte sahaya yönelik başarılı hizmetlere imza atan Genel Müdürlük Türkiye Yüzyılında bu vizyona uygun bir yol haritası ortaya koyma çabasıdadır. İkinci Yüzyılın ilk kalkınma planı olan 12. Kalkınma Planı hedeflerine uygun olarak gelecek yüzyıl perspektifi kapsamında Genel Müdürlüğün daha katılımcı yöntemlerle STK'larla daha etkin bir iş birliği geliştirmek; demokratik, katılımcı, çoğulcu, şeffaf ve hesap verebilir örgütlü sivil toplum oluşumuna katkı sağlamak; tabana yayılmış bir gönüllü ağı sistemi oluşturmak; sektöre yönelik nitelikli insan kaynağı oluşturmak için paydaşlarla çalışmalar yürütmek; genç katılımı güçlenmiş bir sivil toplum alanı inşa etmek; sivil topluma akademik bir bakış açısı kazandırmaya yönelik çalışmalar yürütmek; sektöre yönelik dijital hizmet sunumunda standartları geliştirmek, sivil toplum alanına hizmet sunan kuruluşlarla birlikte kendi kurumsal kapasitesini geliştirmek gibi hedefleri bulunmaktadır.

Bu vizyon yaklaşımı ile sivil toplum alanına hizmet sunan İçişleri Bakanlığı ana hizmet birimi olan Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün Türkiye Yüzyılında devleti ile omuz omuza “güçlü sivil toplum” mottosu ile sivil toplumun yanında ve destekçisi olmaya devam edeceği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, M. (2003), “Devlet-Sivil Toplum Kuruluşları İlişkilerinin Analizi: Alternatif Yaklaşımlar”, İçinde M. Akif ÇUKURÇAYIR (Der.) Küresel Sistemde Siyaset Yönetim Ekonomi, Konya: Çizgi Kitabevi Yayını, 79-80.

Akçeşme F. (2013), “Sivil Toplum ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Yeri”, HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt: 2, Yıl: 2, Sayı: 4, 202-225 (2013/2) ISSN: 2147-3668

Alkan M. Ö. (1998), “İstanbul'da Sivil Toplum Kurumları” içinde; Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK' lar, A. N. Yücekök, İ. Turan, M. Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul

Arslanel, N. ve Hamdemir, B. (2007). Küreselleşmenin Sivil Toplum Siyaseti. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 12-23

Ateş, D. ve Uysal, A. (2006). Merkez-Dışı Ülkelerdeki Ulusötesi Sivil Toplum Kuruluşları (Stk): Dış Politika, Finansman Ve Meşruiyet. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.72.

Aydın S ve Keyman F. (2004). “European Integration and Transformation of Türkiye Democracy”. CEPS, EU-Türkiye Working Papers, No. 2.

Bayhan, V. (2005). *Türkiye'de sivil toplum örgütleri, demokrasi ve patronaj. Sivil İnsiyatif*: 7, İstanbul: Kaknüs Yayınları. s.151.

Bulut, S. (2009), “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, 2009, 125-145.

Bikmen, F., Meydanoğlu, Z. (2006). “Türkiye'de Sivil Toplum: Bir Değişim Süreci, Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu”, İstanbul: TÜSEV Yayını.

- Çaha, Ö. (1994). *Osmanlı'da Sivil Toplum*, A. Ü. S. B. F. Dergisi, C:49, sayı 3
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil kadın: Türkiye'de sivil toplum ve kadın*. İstanbul: Vadi Yayınevi., s.188,199.
- Çaha, Ö. (2000). "Yeni Yüzyılda Tarih Kaldığı Yerden Devam Edecek". *Düşünen Siyaset Dergisi*, Sayı: 12, 65-79.
- Çaha, Ömer. (2003), Mahrem Kamusal Alan, *Sivil Toplum Dergisi*, (1), 79-88.
- Çaha Ö. (2007), "Aşkın (Transandantal) Devletten Sivil Topluma". İstanbul: Plato Film Yayıncılık.
- Erdoğan, T. G. (2001). *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Erdoğan, T.G. (2005), *Global Sivil Toplum ve Yurttaşlık, "Sivil Toplum: Farklı Bakışlar"* İstanbul: Kaknüs Yay. s.39-65.
- Erdoğan, M. (1998). Sivil toplum: bir kavramın anatomisi. *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı:10-11, 17.
- Gözübüyük, T., M. (2010). Tarihsel süreçte sivil toplum. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (1), 90-93.
- Gönenç, A. A. (2001), "Sivil Toplum Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi", elektronik kitap (altkitap, www.altkitap.net), 17.
- İçduygu, A., Meydanoğlu, Z., Sert, D. (2011). "Türkiye'de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu II", İstanbul: TÜSEV Yayını.
- Karadağ, A. (2003). *Demokratikleşme ve Sivil Toplum: Liberal Düşünce Topluluğu Örneği*, Sivil Toplum, (1) , 48.
- Karakuş, O. (2006). *AB Uyum Sürecinde Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşları*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keane, J. (1993). *Sivil toplum ve devlet*, (Çev: E. Akın), İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Keyman, E. F. (2005). Araştırma: Devlet ve Sivil Toplum Arasındaki Sınır İyi

Çizilmelidir. *Sivil Toplum Dergisi*, 3 (10), 130-132.

Keyman, F. ve Scholte, J. A. (2005) *Küreselleşme ve Sivil Toplum, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları* Ottoman, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi Yay.

Keyman, E. F. (2006). *“Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha”*. Ankara: Sivil Toplum Geliştirme Merkezi.

Kuçuradi, İ. (1998), *“Sivil Toplum Kuruluşları-Kavramlar”*, iç. Üç Sempozyum: Sivil Toplum Kuruluşları. İstanbul: T. E. ve T. T. V. Yay.

Bobbio, N. (1982). *Gramsci ve Sivil Toplum*. (Çevirenler:A. İpek,K.Somer), Ankara: Savaş Yay.

Özbek, N. (2002). Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet. *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı 92, 7-33.

Özer, M. H. (2008). *Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi Ve Sosyal Fonksiyonları*. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (26), 86-97.

Savran, G. A. (2013). *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx (3.Baskı)*. İstanbul: Belge Yayınları.

Soysal, M. (1968). *Anayasaya Giriş*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Sivil Düşün (2024). *Gelecekte Sivil Toplum*. Erişim Tarihi: 15.01.2024, <https://www.sivildusun.net/sivil-dusun-forumu-2/>.

Şenocak, H. (2009). Sivil Toplum Kuruluşları (STK)’nın Artan Önemi ve Üsküdar’da faaliyet Gösteren Bazı STK’lar Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal Siyaset Konferansları*, vol.56, 158, 159.

Şahin, L. ve Öztürk, M. (2008). Küreselleşme Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye’deki Durumu. *Journal of Social Policy Conferences*, Issue: 54, 3-29.

Talas, M. (2011). Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29, 387-401.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji Ve Bütçe Başkanlığı (2019), *Onbirinci Kalkınma Planı: 2019-2023*, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Yayını, Ankara, <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/On-Birinci-Kalkinma-Plani.pdf> (Erişim Tarihi: 20.11.2023).

Therborn, G. (1999), "*Sivil Toplumun Ötesi: Demokratik Deneyimler ve Ortadoğu'ya Uygunlukları*" (Çev. Ahmet Fethi), iç. Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası. (Der. E. Özdalga ve S. Persson), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tocqueville, A.De. (1994) *Amerika'da demokrasi*, (İ. Sezal ve F. Dilber, Çev), Ankara: Yetkin Yayınları.

Turan, İ. (1998), "*1972-1996 Döneminde İstanbul'da Derneksele Hayat*", içinde: *Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar*, A.N. Yücekök, İ. Turan, M.Ö. Alkan (Ed.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları .

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı. (2004). AB Uyum Süreci ve STK'lar. *Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu XIV*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

TÜSEV (2011), *Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu II*. TÜSEV Yayınları

Türk Dil Kurumu (TDK) (2023). www.tdk.gov.tr

Uluç AV. (2013). Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokrasi İlişkisi", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, 2013, 399-418

Yıldırım, M. (2003). "*Sivil toplum ve devlet*". *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 27.2, 229-245.